

У книзі «Галактика Гутенберга» читачеві пропонується мозаїчний підхід до розв'язання історичних проблем. Альтернативний метод полягає в тому, щоб під різними кутами зору викласти бачення статично зрозумілих проблем. Проте, на наш погляд, лише таке мозаїчне сприйняття численних цитат і наведених даних, які використовуються як докази, практично дозволяє виявити причинові зв'язки руху історії.

Отже у цьому дослідженні я намагався обійняти галактику або констеляцію подій, що сама собою становить не що інше, як мозаїку переплетінь вічно перемінних форм, що трансформуються, неначе у калейдоскопі, — мені здається, що це особливо важливо для нашого складного часу.

Існує спокуса замінити слово «галактика» словами «середовище існування». Будь-яка технологія прагне до того, щоб створити нове середовище існування людини. Так рукописний шрифт і папірус одного разу витворили соціальне середовище, яке ми сьогодні асоціюємо з імперіями стародавнього світу. Колесо і стремено створили унікальне середовище для людини, нескінченно розширивши її простір. Адже різновиди технологічного оточення — це не тільки пасивне вмістище людей, а й активні процеси, що змінюють як людей, так і технології. У наш час ми є свідками найважливішого історичного зламу — стрімкого переходу від технологій, що ґрунтуються на механіці колеса, до технологій, основа яких — електричні сплетіння.

Колись друкарські верстати спричинили виникнення зовсім несподіваного нового середовища, ім'я якому — «публіка». Рукописна технологія, навпаки, не мала такої сили та потужності, щоб

створити публіку в національному масштабі. Те, що в минулі віки називалося націями, жодним чином не могло передувати до появи гутенбергівської технології так само, як у сучасне століття воно не може пережити появу електричних сплетінь з їхньою тотальною міццю, що «примусили» всіх людей Землі брати участь у житті один одного.

Характерною якістю «публіки», яку створило друковане слово, можна назвати її поглиблену самосвідомість з наголосом на візуалізацію — стосовно як до індивідуума, так і до групи людей. Наслідки такої поглибленої візуалізації, яка викликала відокремлення можливостей та особливостей зору від інших органів чуттів, є предметом цієї книги. Крім того, в ній розглянуто розширення візуальних можливостей, пов'язаних із неперервністю, однорідністю й поєднаністю організації часу та простору. Проте переплетіння електричних ланцюгів не в змозі підтримувати подальше поширення візуальних модальностей тією мірою, якою вони існують завдяки друкованому слову. Тому останній розділ книги — «Змінена Галактика» — присвячено двою електричної та механічних (тобто друкарських) технологій, отже, читач може розглядати його як чудовий новий пролог.

Ця книга багато в чому споріднена зі «Співцем-оповідачем» Альберта Лорда (*The Singer of Tales*). Професор Лорд, своєю чергою, продовжив роботу Мільмана Паррі — останній завдяки своїм дослідженням поезії Гомера дійшов до розуміння структурних і функціональних відмінностей між усною та написаною поезією. Впевнений у тому, що поеми Гомера були усними творами, Паррі «поставив собі завдання незаперечно довести усний характер поем, звернувшись за доказами до югославського епосу». Завданням дослідження сучасного епосу, як він пояснив, було «точно визначити форму усної поетичної оповіді... Для цього використовувався метод спостереження за співцями, оточеними живою усною традицією, з метою з'ясувати, як пісенний жанр залежить від потреби завчати на пам'ять і передавати це мистецтво без читання та письма» («Співець-оповідач», с. 3).

Поява книги професора Лорда, як і дослідження Мільмана Паррі, досить закономірні в нашу електронну епоху, і підтвердження цьому ви знайдете в «Галактиці Гутенберга». Сьогодні ми вже так далеко заглибилися в електричну епоху, як елизаветинське століття увійшло колись у царину друку та механіки. І ми відчуваємо ту саму ніяковість і незручність, бо вимушені одночасно жити у двох протилежних формах соціальної культури й досвіду. Тоді як сучасники Єлизавети балансували між середньовічним колективним досвідом і сучасним індивідуалізмом, який тільки-но з'явився, ми повернули цю парадигму назад, зіткнувшись з електротехнологією, яка робить індивідуалізм застарілим, а колективну взаємозалежність нормою.

Патрік Кратвелл присвятив окреме дослідження («Шекспірівська доба») з'ясуванню художніх стратегій, що народжені

елизаветинською епохою — переживанням буття у роздвоєному світі, який розчиняється й кристалізується одночасно. Ми також переживаємо історичний момент взаємодії протилежних за змістом культур, а отже, мета «Галактики Гутенберга» — відслідкувати, як змінюються форми досвіду, світогляду та самопрояву, спершу завдяки появі фонетичної абетки, а згодом завдяки друкові. Роботу, яку провів Мільман Паррі, дослідивши протипоставлені контрастні форми усної та письмової поезії, ми перенесемо на форми думки й організації досвіду як у суспільстві, так і в політиці.

Важко пояснити, чому досі історики не досліджували відмінність усної та письмової суспільної організації. Можливо, причина такого недогляду полягає в тому, що розв'язання цієї проблеми можливе лише за умов співіснування конфліктних одна до одної форм письмового та усного досвіду, як це мається у наш час. Професор Гаррі Левін казав про те саме в передмові до «Співця-оповідача» (с. xiii).

Термін «література», який передбачає наявність письмової абетки — літер, — означає, що твори вербальної художньої творчості поширюються за допомоги письма і читання. Вислів «усна література» несе в собі очевидну термінологічну суперечність. І все ж ми живемо в такий час, коли писемність стала настільки розпливчатою, що навряд чи може слугувати за естетичний критерій. У той час як промовлене чи проспіване слово, разом із візуальним образом того, хто говорить або співає, набуває нової сили, передовсім завдячуючи електричній технології. Культура, сперта на друковану книгу, домінувала в історії від Ренесансу до наших днів, і вона заповіла нам — разом із неймовірними багатствами — снобізм, якого варто було б позбутися. Нам треба неупереджено подивитися на традиції поновому — не вважати їх мертвим, скам'янілим вантажем умовностей, переданих нам у спадок, а розгледіти в них органічну основу, звичку відновлювати отримане, те, що має бути передане нащадкам.

Упущення істориків, що прогавили революцію в формах думки й соціальної організації, спричинену введенням фонетичної абетки, має свою паралель у соціоекономічній історії. Ще

в 1864–1867 роках Карл Родбертус розробив свою теорію під назвою «Економічне життя класичної античності». У книзі «Торгівля і ринки ранніх імперій» (с. 5) Гаррі Пірсон так описав його новаторський метод:

Цей на диво сучасний погляд на соціальну функцію грошей не було достатньою мірою поціновано. Родбертус зрозумів, що перехід від «натуральної економіки» до «грошової економіки» був не лише суто технічним удосконаленням, заміною бартеру на купівлю за гроші. Монетарна економіка, на протигагу натуральній, мала вислідом зовсім іншу соціальну структуру. «Відбулася зміна соціальної структури після початку обертання грошей, а не просто технічний факт використання грошей», — зазначав Родбертус. Саме ця зміна соціальної структури, спричинена грошовим колообігом, а не технічний факт використання грошей має стати предметом вивчення. Якби цей момент, дотичний до торговельної активності стародавнього світу, було добре вивчено під кутом зору переміни соціальних структур, можна було б уникнути багатьох суперечностей.

Інакше кажучи, якби Родбертус попрямував далі та пояснив, що різні форми грошей та обміну структурують суспільства по-різному, можна було б запобігти наступним суперечкам упродовж багатьох поколінь. Нарешті, останню крапку поставив Карл Бюхер, який розглянув класичний світ не в його звичайній історичній ретроспективі, а з погляду первісного суспільства. Порівнюючи неписьменне суспільство та класичний світ, «він гадав, що можна краще зрозуміти стародавнє економічне життя, якщо розглядати його під кутом зору примітивного, а не сучасного суспільства» (Вайт Л. А. «Торгівля та ринок у ранніх імперіях», с. 5).

Саме використовуючи таку зворотну перспективу, розглядає літературний західний світ Альберт Лорд у книзі «Співець-оповідач», про яку ми вже згадували вище. Але ми також живемо і в електричному, або постлітературному, часі, коли джазові музиканти використовують усі засоби усної поезії. Наразі емпатична ідентифікація з усіма усними жанрами не викликає жодних ускладнень.

В електронному столітті, яке заступило друкарську та механічну еру останніх п'яти століть, ми подибуємо нові форми

й структури взаємодії між людьми та людського самовияву, що, як і перше, мають «усну» форму, попри те що ситуаційні компоненти можуть бути невербальними. Це питання докладно розглядається в останньому розділі «Галактики Гутенберга». Не становлячи особливих труднощів для аналізу, ця проблема вимагає певної реорганізації сприйняття життя. Такі переміни в моделі свідомості завжди гальмуються старими взірцями сприйняття. Сучасники елизаветинської доби постають перед нами як щось середньовічне. Середньовічна ж людина розглядала себе як представника класичної культури такою ж мірою, як ми вважаємо себе сучасними людьми. Хоча тим, хто прийде після нас, ми можемо видатися цілком ренесансними людьми, які зовсім не розуміють важливості нових чинників, що з'явилися завдяки нам протягом останніх ста п'ятдесяти років.

Це дослідження не є заздалегідь детерміністським. Воно повинне висвітлити основний чинник соціальних перемін, що, як очікується, може привести до зростання справжньої автономії людини. Пітер Друкер, аналізуючи технологічну революцію нашого часу в книзі «Технологія і культура» (т. II, № 4, 1961, с. 348), писав: «Є тільки одна річ дотично до технологічної революції, якої ми не розуміємо, але яка є визначальною: чому наші переваги, переконання та цінності змінилися такою мірою, що покликали її до життя? Як я намагався показати, “науковий прогрес” зіграв тут несуттєву роль. Але наскільки важливими виявилися великі зміни у свідомості, чи можна вважати їх причиною великої наукової революції, що відбулася сто років тому?». «Галактика Гутенберга» хоча б намагається знайти цю «річ, про яку ми мало знаємо». Але, крім неї, можуть бути, звісно, і зовсім інші речі, про які ми теж нічого не знаємо!

Метод, який ми використовуємо тут, прямо пов'язаний з методом Клода Бернара, викладеним у його класичній праці «Вивчення експериментальної медицини». Метод спостереження, пояснював Бернар (с. 8–9), полягає в тому, що ми вивчаємо явища, не порушуючи їх, тоді як в «експериментальному методі, згідно з поглядами деяких фізіологів, передбачається, що варіації або порушення, привнесені дослідником у цілісний організм або функцію, ведуть до зникнення природних умов для

дослідження... Для цього ми пригнічуємо дію деякого органа в живій істоті або завдяки його розрізанню, або завдяки видаленню, а потім унаслідок спричиненого цим порушення вивчаємо функцію зруйнованого органа».

Праці Мільмана Паррі та професора Альберта Лорда було присвячено саме спостереженню за цілісним поетичним процесом в умовах усної творчості й зіставленню отриманих у такий спосіб результатів із поетичним процесом в умовах письмової творчості, що її ми позначаємо як «нормальну». Інакше кажучи, Паррі та Лорд вивчали поетичний організм, в якому слухова функція пригнічувалася функцією читання. Вони могли б також вивчити, як впливає на організм у цілому екстремальне розширення й посилення візуальної функції мови, зніційоване писемністю. Це й був би той самий експериментальний метод, яким часто нехтують через його складність. Викликавши цим екстремальну ситуацію, вони могли б легко спостерігати за «порушеннями, створеними в цілісному організмі або в його спеціальній функції».

Оскільки людина — це тварина, яка виробляє знаряддя праці, вона давно займається тим, що за допомоги мови, чи письма, чи радіо, розвиває той чи той свій орган чуття так, що це впливає на всі інші її почуття та здібності. Проте, захопившись проведенням експериментів, людина забувала про необхідність піддати їх аналізу.

Дж. З. Янг у книзі «Сумніви і визначеність у науці» писав таке (с. 67–68):

Дія стимуляції, зовнішньої чи внутрішньої, призводить до порушення гармонії, в якій перебуває деяка частина або всі ділянки мозку. Існує припущення, що збудження деяким чином порушує єдність структури, яка до цього моменту існувала в мозку. Мозок реагує на це особливим способом, обираючи такі якості порушень, які спрямовано на відновлення моделі й повернення клітин до їхнього нормального синхронного функціонування. Я не можу претендувати на детальний опис моделей нашого мозку, але такий підхід досить продуктивний для описання того, як ми намагаємося пристосуватися до світу й пристосувати світ до себе. Деякою мірою мозок генерує послідовності, які прагнуть повернути його до ритму первісної